

HARALD MED TROMPETEN

GENSIDIG PÅVIRKNING MELLEM GENERATIONER I 40 PLEJEFAMILIER OMKRING 1900

■ ANNETTE ØSTERGAARD SCHULTZ

Den norske historiker Edvard Bull søgte i 1970 ved Den Norske Historiske Forenings 100 års jubilæum at angive en linje i fremtidens historieforskning: Det var på tide at give de anonyme grupper ret til en fortid, mente han. Han pegede i den forbindelse på, at forholdet mellem generationerne var et af de mest centrale historiske fænomener: "Samfunnsutvikling – selve "den historiske utvikling" – kunne jo ikke foregå uten en stadig overføring av erfaringer og hele samlivsmønstre fra Slektsledd til Slektsledd." Siden har ikke mindst Bulls landsmand, Ellen Schruppf, beskrevet overførslen af erfaringer i forbindelse med børns industriarbejde i to norske lokalsamfund 1850-1910¹ og gennem materialiteten og kulturen i et arbejdersmiljø i Oslo.²

I denne artikel undersøges barnets aktive rolle i generationsoverførslen. Denne rolle må efter min mening inddrages for helt at kunne forstå, hvordan generationsoverførsel fører til samfundsudvikling. Antagelsen er, at det (også) er med barnets og den unges modtagelse, bearbejdning og tilpasning af overførte erfaringer, at moral, viden og livsopfattelse udvikles til mødet med morgendagens samfund. Det er samtidig antagelsen, at børn ikke kun påvirkes af, men også påvirker de voksne, som omgiver dem.

Det materiale, undersøgelsen bygger på, er 40 "levnedsskildringer" af børn, anbragt i pleje af Vejle-afdelingen af Kristelig Forening for vildfarende Børns Redning i perioden 1898-1903. Børnene var som regel i alderen 10-16 år, når de blev anbragt, og de blev fulgt, til de var 18. De "vildfarende" børn, som regel fra byen, blev anbragt i plejehjem på landet. Her skulle de genopdrages og retledes med henblik på at blive gode samfundsborgere. I modsætning til "normal" opdragelse – den som skete uden for myndigheders og foreningers opsyn – blev børnenes fremgang her ført til protokols. Men det var ikke kun fremgangen, der blev noteret. Stambogen blev brugt til løbende at evaluere plejeforholdet, og børnenes forskellige reaktioner på deres nye miljø og mødet med genopdragelsen fremgår af protokollen.

Stambogen forekommer derfor i udgangspunktet som en god kilde til at beskrive, hvor heldigt eller uheldigt generationsoverførsler kunne finde sted om-

1 Schruppf: *Barnearbeid*. Bull-citatet ovenfor er også fra Schruppf: *Barnearbeid*, 3.

2 Schruppf: 'En tredje vending'.

kring 1900 for den særlige gruppe af børn, hvor opdragelsen i omverdenens øjne var slået fejl i første omgang. I brugen af stambogen er det selvfølgelig vigtigt at have for øje, at børnene er beskrevet ud fra en voksensynsvinkel – og tilmed til en vis grad vurderet ud fra de idealer, som tillidsfolk i den kristne ”børneredderforening” havde.

I benyttelsen af stambogen er det børnenes beskrevne handlinger, der fokuseres på. Det var disse handlinger, som plejeforældre og tilsynsførende måtte se i øjnene og reagere på. Derfor måtte handlingerne beskrives – i de voksnes øjne – så præcist som muligt. Vi får med andre ord ikke børnenes oplevelse af plejeanbringelsen, vi får deres reaktion herpå.

Det betyder, at artiklen ikke kommer til at handle ret meget om, hvordan børnene *havde* det, som ellers har været et hovedspørgsmål i barndomshistorien, men om det de voksne bemærkede, at børnene *gjorde*.

At de voksne bemærkede, hvad børnene gjorde, er en slags tegn på, at de voksne påvirkedes. Der kan dog også i stambogen være spor af en eftertanke. Denne eftertanke skyldes formentlig, at erfaringerne med, hvad der virkede i forhold til genopdragelsen af børnene, kunne være vigtige for foreningens succes som børneredderforening.

Mere konkret bliver artiklens spørgsmål:

Hvordan reagerede de 40 børn på deres situation? Tilpassede de sig omgivelser og opdragelse eller omformede børnene tværtimod de overførte erfaringer, så de passede til dem? Var der forskelle mellem de strategier, som piger og drenge valgte? Under kildearbejdet er fire typer strategier eller reaktionsmønstre identificeret: ”De løgnagtige skuespillere”, ”Dydsmonstre”, ”Eventyrerne og de forlystelsessyge” og endelig en lille gruppe, som opførte sig som om Kristelig Forening havde skrevet drejebogen for dem. Denne sidste gruppe er kaldt ”De forudsigelige”.

Artiklen skal ikke kun belyse, hvordan overførslen fra plejeforældre til plejebarn forløb, men også undersøge, om børnene påvirkede plejeforældrene – i en form for ”genopdragelse” af dem. Tesen er her, at der var tale om en vekselvirkning mellem plejeforældre og plejebørn, ikke en ensidig generationsoverførsel, og eftersom plejeforældrene var i dialog med Kristelig Forenings tillidsfolk, kunne denne påvirkning fra børnenes side få en betydning, der nåede ud over den enkelte plejefamilie. Hvis tesen holder stik, er det i denne vekselvirkning mellem dels børn og plejeforældre og dels plejefamilier og det omgivende samfund, at artiklen skal finde sit råstof til en konkretisering af påstanden om, at generationsoverførslen fra slægtled til slægtled udgør en væsentlig del af samfundsudviklingen.

Menneskers indflydelse på samfundsudviklingen kan virke diffus, især når vi som Bull interesserer os for anonyme grupper. Et billede fra naturen kan evt. ridse et par konturer op: Den bølgende, fejende ”sky”, kaldet Sort Sol, som store flokke af stære kan danne. Ydre forhold giver stærene en fælles bestemmelse: Hvor er der mad? Hvor lurer farer? Hvor kan der søges tilflugt? Men følger man en enkelt

stær med øjnene, ser man, at den ofte har sin helt egen retning og flugt, som af og til får andre stær i nærheden til også at ændre retning – og at det netop er denne helhed af individualitet/gruppe og fælles ydre krav/retning, der giver den svimlende, fejende bevægelse, man ser i *Sort Sol*. Den relativt simple stæreverden illustrerer for mig – i sagens natur forsimplet – det samfundsskabte menneske i det menneskeskabte samfund.

På samme måde som den enkelte stær bidrager til bevægelsen med et mikrobidrag ved både at være en del af stæreflokken og alligevel følge sin egen retning, forudsætningen for den fejende bevægelse, så leverer det enkelte menneske mikrobidrag til samfundsudviklingen i kraft af sine på en gang individuelle og kontekstbestemte valg.

Den samfundsudvikling, som er på tale her, er den stigende opmærksomhed på børns opdragelse og levevilkår, som fulgte i kølvandet på urbaniseringen i slutningen af 1800-tallet. Urbaniseringen havde skabt problemer for børnene: Landarbejder- og husmandsfamilier var flyttet ind til mildest talt usunde lejerkaserner i byerne, hvor alverdens nye fristelser lurede, og et tidligere arbejdsfællesskab i familien kunne være erstattet af industri- og dermed udearbejde for såvel manden som konen og de ældste børn. De mindste gik derhjemme og på gaderne for lud og koldt vand. Men i urbaniseringen lå også en del af løsningen. I byerne var flere ressourcer, der var tradition for filantropi og privat børneforsorg – og her var lægevidenskabelig indsigt samt arkitekter og ingeniører. Kredse i det liberale borgerskab var inspireret af Rousseaus tanker om "det naturlige barn" og gik varmt ind for en pædagogik, der styrkede barnets selvstændighed. Disse borgerlige progressive kræfter satte i forening med den kirkelige bymission, filantropien og arbejderbevægelsen børnesagen på den samfundspolitiske dagsorden.³ Og med "børnesagen" på dagsordenen var der også bredt et første vækstlag ud for det 20. århundredes gryende tanker om at se på barnet som noget i sig selv, et selvstændigt individ med tanker og meninger. Artiklen her skal bl.a. forsøge at vise, hvordan børnene selv kunne bidrage til den udvikling.

PLEJEBARN: FRA STAKKEL TIL AKTØR

Som nævnt har barndomshistorien hidtil handlet meget om, hvordan børnene *havde* det, og det er først inden for de seneste år, at dansk forskning i barndomshistorie har hentet en smule ind på f.eks. den norske i forhold til at se på børnene som aktører. I Danmark har barnet i store træk været enten et skolebarn eller et arbejderbarn, også efter barndomshistoriens første etableringsfase i 1970'erne og 1980'erne.⁴ Og i forhold til ikke mindst det sidste har elendighedsteorier været dominerende.

3 de Coninck-Smith: 'Barndom'.

4 Jf. Schrupf: 'En tredje vending', 255-256.

Men det er ikke kun industriens børnearbejdere, der er blevet omfattet af elendighedsteorier og reduceret til brikker i kyniske arbejdsgiveres spil. For plejebørnenes vedkommende går den dominerende opfattelse af elendighed endog længere tilbage end til 1970'erne, for i hvert fald i Danmark er plejebørnene en ellers oplagt gruppe, der stort set undgik socialhistorikernes opmærksomhed.⁵ Opfattelsen af elendighed, misrøgt og udnyttelse, sågar drab, har eksisteret siden midten af 1800-tallet.

Englemagersker, personer, der forretningsmæssigt tog børn i pleje mod betaling og enten sultede børnene ihjel eller på anden måde aflivede dem for at få plads til nye, var der eksempler på i England, hvor flere kvinder i 1800-tallet blev dømt til døden, men indtil 1921 (med englemagersken Dagmar Overbye som undtagelsen, der bekræfter reglen) var der i Danmark kun få offentligt kendte sager, der kunne kaste et generelt dårligt lys over plejebørnsforhold. Udenforstående kunne dog af og til få et indblik i konkrete forhold, der gjorde, at de stillede sig yderst kritiske til plejeforældres motiver og opfostringsmetoder. Det gjaldt f.eks. sagfører Leth, der var medlem af Folketinget. Han udtalte i 1887: "... Der har forekommet Tilfælde, hvor det er blevet oplyst, at Pleiebørn ere blevne behandlede paa en saadan Maade af dem, som de ere udsatte i Pleie hos, og som pleie at tage mod Betaling en Gang for alle, at de systematisk have lagt an paa at tage Livet af disse Smaa."⁶

Hvor Leth havde sine oplysninger fra, fortalte han ikke, og måske var han mest kendt med forholdene i København, hvor det så anderledes ud end på landet – ikke mindst i kraft af, at spædbørnsdødeligheden i København faktisk var markant større blandt plejebørn end blandt andre.⁷ Også fra landdistrikterne blev der dog af folketingsmedlemmer trukket – om end noget vagere – eksempler frem. Ja, faktisk var det mest konkrete et eksempel i Sakskøbing, hvor et plejebarn var blevet mishandlet af sin lærer, og plejeforældrene ikke havde haft ressourcer til at protestere.⁸

5 Anne Løkke tog til en vis grad plejebørnene op i *Vildfarende børn*. Det er dog først og fremmest filantropien og staten (altså rammerne), der er i fokus, og når hun blandt plejebørnene på landet konstaterer en høj overdødelighed (s. 85) refererer hun til sekundær litteratur som Søren Mørchs *Den Ny Danmarkshistorie*.

6 *Rigsdagstidende*, Forhandlinger på Folketinget 1886/1887, sp. 1779-1780.

7 Anne Løkke: *Døden i barndommen*, 494. – I artiklen 'Englemagersker – myte eller realitet?' (2015) diskuterer jeg side 101-102, hvorfor der meget vel kan have været stor forskel netop mellem København (og andre større byer) og landdistrikterne. På landet blev børnene ikke sat i pleje hos fremmede, tværtimod kunne anbringelsen være et led i de sociale relationer mellem familierne, i København var en plejeanbringelse langt mere anonym. Siden undersøgelsen i 2015, som fortrinsvis omfattede Mariager by- og landsogn, men også inddrog det store Lomborg Sogn i Vestjylland, har pastoratet Rødding-Løvel-Pederstrup i Midtjylland været underlagt samme type undersøgelse, og billedet er fremdeles det samme. Dødeligheden blandt plejebørnene er ikke højere (snarere tværtimod).

8 *Rigsdagstidende*, Forhandlinger på Folketinget 25. februar 1887, sp. 804 og 807.

Mine indtil videre kun delvist publicerede undersøgelser i seks jyske sogne (tre pastorater) har vist, at plejebørn på landet – trods et objektivt set dårligere udgangspunkt – ikke havde højere dødelighed end andre børn. Noget tyder på, at de dårlige eksempler blandt plejeforældrene og især blandt plejemødrene, som skulle forestille at være børnenes omsorgspersoner, havde en lettere adgang til bevidstheden, i hvert fald hos de omtalte politikere, end de gode, omsorgsfulde eksempler. Måske det skyldes den kulturelle fortælling om den arketypisk onde stedmor fra folkeeventyrerne, som netop blev ”moderniseret” eller genopfrisket i 1800-tallet med historier om onde plejemødre (f.eks. Charlottes Brontës Jane Eyre fra 1847, som udkom på dansk i 1850). Måske fylder de dårlige eksempler altid mere end de gode? Måske en kombination?

Under alle omstændigheder synes der at være god grund til at vriste netop plejebørnene ud af elendighedens unuancerede omklamring og ud i lyset som individer med potentiale til at handle og agere.

PLEJEBØRNSSAGEN OG KRISTELIG FORENING TIL VILDFARENDE BØRNS REDNING

I slutningen af 1800-tallet var den private børnesag på sit højeste. Inden den danske børnelov tog over fra 1905 og med værgeråd og overværgeråd som redskab reddede børn fra dysfunktionelle familier og reddede samfundet for kommende forbrydere, eksisterede der siden 1880’erne en række private foreninger, der påtog sig at finde plejefamilier til børn, som foreningerne mente havde behov for en ny familie. Én type af foreninger, som blot kaldte sig plejhjemsforeninger, blev dannet blandt andet for at skabe pres på regeringen, fordi der ikke eksisterede noget egentligt offentligt tilsyn med de eksisterende plejefamilier. Nogle plejeforhold var etableret på basis af de kommunale fattigvæsener, andre, og det var de fleste, på basis af private aftaler mellem f.eks. en ugift mor og en husmandsfamilie – og altså uden at nogen holdt øje med, om børnene havde det godt i plejefamilien. Plejhjemsforeningerne formidlede børn til plejefamilier og holdt dernæst plejefamilien og børn under tilsyn.⁹

En anden type foreninger var de kristelige. Deres formål var at give børn, der var på vej ud i moralsk fordærv, en ny retning, gerne i et friskt og gudfrygtigt

9 Det er meget bredt formuleret. Der var stor forskel på plejhjemsforeningernes praksis, hvilket f.eks. stambøger og andet materiale fra f.eks. Viborg Amts Plejhjemsforening og Plejhjemsforeningen for Frederiksborg Amt vidner om. Sidstnævnte intervenerede over for ugifte mødre, i hvert fald dem med flere uægte børn, og anbragte – med moderens velsignelse, for tvangsfjernelse var der ikke lovmæssigt belæg for, børnene ud fra moralske grunde i plejefamilier. Derfor var mange af de anbragte børn under 1 år. ”Klientellet” bag Viborg Amts Plejhjemsforening var stort set altid børn i 8-12 års alderen, men selv om det var børn i (begyndende) lømmelalder, lå vægten ikke på børnenes sikkert lige så moralsk belastede baggrund, men på hvordan de udviklede sig og om de fik et ordentligt plejhjem. Plejhjemsforeningen for Frederiksborg Amt, Stambog 1887-1907, Rigsarkivet, København. Viborg Amts Plejhjemsforening, Biografier af plejebørn 1909, Rigsarkivet, Viborg (herefter RAV).

landligt miljø.¹⁰ Kristelig Forening til Vildfarende Børns Redning blev oprettet i 1898 og da under navnet "Kristelig Forening for offentligt tiltalte og straffede Børns Redning". Det navn holdt kun i to år, og foreningen bredte sin målgruppe lidt mere ud, så det nu blev til "de vildfarende børn". I det følgende omtales foreningen blot som Kristelig Forening.

Kristelig Forening havde hovedkontor i København og en række afdelinger i provinsen. Den danske historiker Anne Løkke har brugt arkivalierne fra hovedafdelingen i København. I det følgende har jeg valgt at bruge stambogen fra Kristelig Forening for Vejle Amt. Hovedopgaven for lokalafdelingen var at finde egnede plejehjem i Vejle Amt og føre tilsyn med plejeforholdene. Men lokalafdelingen spottede også børn i Vejle Amt, som man mente burde fjernes fra hjemmet og anbringes i et plejehjem – uden for amtets grænser.

Mange af de børn, der blev anbragt i Vejle Amt, kom fra København, og blev altså nu placeret i plejehjem i det syd- og midtjyske bibelbælte – netop det friske og gudfrygtige landlige miljø, der mentes at være kuren mod det moralske fordærv.

I stambogen er børnenes baggrund beskrevet på den ene side af opslaget, mens indberetninger fra plejefamilie, tilsynsførende og præst findes på den anden side. En enkelt gang er der også brudstykke af et lille brev fra barnet selv, lidt oftere ser det ud til, at en tilsynsværge faktisk har spurgt barnet, hvordan det havde det.

UNDERSØGELSENS POPULATION

I det følgende har jeg brugt oplysningerne om de 30 første børn i stambogen, alle børn, der kom fra hjem uden for Vejle Amt, men blev anbragt 1898-1903 i landdistrikterne inden for amtet. I sidste del af stambogen findes et noget mindre antal børn fra Vejle Amt, der blev anbragt uden for amtet. Af dem har jeg valgt 10 og i første omgang sammenlignet de to grupper; men bortset fra, at børnene fra Vejle var noget yngre, i gennemsnit 11,7 år, viser det lille udsnit ingen markante forskelle mellem de to grupper.

Børnene blev fulgt af foreningen, til de var ca. 18 år og dermed havde overstået den værste turbulens fra overgangsfasen mellem barn og voksen. I overensstemmelse med kilden er et barn i undersøgelsen et barn, til det fylder 18 år.

"Plejebørnsdemografisk" er det værd at pointere, at børn anbragt af foreninger, udgjorde en meget lille del af det samlede antal plejebørn i Danmark omkring 1900. Stadig var hovedparten af plejebørn anbragt gennem private aftaler mellem den familie, der anbragte et barn, og den familie, der tog et barn i pleje.

Der er tale om 40 børn, 14 piger og 26 drenge, der ved anbringelsen nærmede sig konfirmationsalderen. Gennemsnitsalderen for de 30 børn, der blev anbragt i Vejle Amt, var 13,2 år, mens den for de 10 børn fra Vejle Amt, der kom i pleje

¹⁰ Anne Løkke, *Vildfarende børn*, 83.

uden for amtet som nævnt var 11,7 år. For de 30 børn, der kom til amtet, var pigerne i gennemsnit ½ år ældre end drengene. Baggrunden for deres anbringelse synes derimod ikke kønsspecifik. Pigerne stjal, fjøtede omkring på gaderne, var ulydige og trodsige akkurat ligesom drengene. Kun for en enkelt piges vedkommende var ifølge anmelderen sædeligheden i fare. Men det var, fordi hendes mor var fraskilt. Moderen levede et liv, der kunne (komme til at) "virke nedbrydende paa Barnets Sædelighed."¹¹ At Kristelig Forenings ideologer var meget bekymrede for pigernes sædelighed, ja, at arbejderpiger nærmest pr. definition var usømmelige,¹² afspejler sig altså ikke for alvor i den lille population fra stambogen for Vejle-afdelingen. To piger kunne få hysteriske anfald.¹³ Det var til gengæld et rent pige-fænomen. Hysteri sås ikke blandt drengene.

18 af de 40 børn kom fra København, 11 fra andre byer (bl.a. 5 fra Vejle, 2 fra Kolding) og 11 kom fra landdistrikter. Alle 40 børn havde rod i arbejderklassen, 19 af fædrene/stedfædrene var ufaglærte arbejdere etc., 13 var faglærte. 7 børn havde hverken far eller stedfar, fordi deres mor var enke eller forladt. En enkelt var i praksis forældreløs, fordi moderen, der var ugift, rejste rundt med en gøglertrup og havde efterladt barnet på Lolland.¹⁴

Værgemålet – eller forældremyndigheden – blev afgivet i perioden 1898-1904. Flest børn blev overgivet til foreningens varetægt i perioden 1899-1901, nemlig 33 ud af de 40.

Børnenes alder ved forældremyndighedens overdragelse

Alder (år)	6	9	10	11	12	13	14	15	16	I alt
Antal børn	1	1	2	3	8	7	10	5	2	39*)

**) For barn nr. 40 gælder, at værgemålsafgivelse ikke er anført med dato, men første notat om, hvordan det går i plejehjemmet er dateret 14. oktober 1899. Drengen var da 6 år. Der er ingen oplysninger om, hvorfor drengen kom i pleje. Måske er der tale om et "almindeligt" plejebarn, som foreningen overtog, da plejemoderen blev for gammel, og drengen begyndte at skulke fra skole (1901/1902, hvor drengen var 8-9 år). Det ville i givet fald også passe bedre ind i protokollens kronologi.*

Hvem tog initiativet til fjernelsen fra hjemmet?

Præst/ missionær	Skole- lærer etc.	Politiet	Forældrene	Andet/ ukendt	I alt
15	4	5	6	10	40

11 Kristelig Forening til Vildfarende Børns Frelse, Vejle Amt: Anbragte Børn, Fortegnelse 1899-1905 (herefter Kristelig Forening): Stambogsblad nr. 13. RAV.

12 Anne Løkke: 'Børnereddere', 114 ff.

13 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 22 og 24.

14 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 20.

Præster og missionærer var altså de ivrigste til at udpege børn, der ville have godt af at blive revet ud af deres vante rammer og placeret hos rettroende mennesker på landet. Vi kan ikke på baggrund af stambogen vide, hvor mange børn, præsterne i alt havde peget på. Først og fremmest er der kun tale om børn, hvis forældre accepterede at overlade forældremyndigheden til foreningen. Nogle forældre kan rimeligvis have nægtet.

ANMELDERNE OG BØRNEBAGGRUND

Missionær Krebs tegnede sig for to af initiativerne. Når hans stillingsbetegnelse var missionær, tyder det på, at han var tilknyttet Indre Mission og havde muligvis sin daglige gang i Københavns rabarberkvarterer. Det er også sandsynligt, at han var direkte knyttet til foreningen, som tidligt havde fundet støtte i blandt andet Indre Mission.¹⁵

Det ene af de to børn, hvor missionær Krebs intervererede, var den 13-årige Otto fra Nordvestvej 34, 5. sal, i København.¹⁶ Om ham står der blandt andet i protokollen: "Drengen kender jeg fra Børnemøder. Her var han vild og ustyrlig, saa han ofte blev vist ud og tilsidst blev [det] ham forbudt at komme."¹⁷ Otto havde så at sige afsløret sig selv over for en af børneredderne. Derudover havde han pjækket fra skole og var endt på "internatet", en slags skolefængsel for drenge, der skulkede, drev om på gaderne og lavede småtyverier. Her blev de lukket inde i en uges tid eller to med undervisning og arbejde – og prygl, hvis de ikke makkede ret.¹⁸ Også ved anbringelsen på internatet var Ottos vildfarelser blevet synlige. Og endelig havde moderen eller naboerne (der er en enkelt gang eksplicit henvist til udsagn fra naboer) fortalt, at Otto kunne være væk fra hjemmet hele dage og nætter, at han var brutal over for moderen og havde dårlig indflydelse på sin lillebror. Otto var i en kort tid i pleje hos proprietær Dall, Vejstrupgård, men kom ret hurtigt på Himmelbjerggården. Hans og foreningens fælles historie endte ligesom fire andre af de 40 på en opdragelsesinstitution og var altså ikke just en succeshistorie.

Præsterne var i kontakt med børnene i forbindelse med konfirmationsforberedelse, og for andre af de 11 børn, der var blevet udpeget af præster og missionærer, kunne det netop se ud som om det er dette kendskab, der har sat gang i sagerne. På samme måde var lærere i kontakt med børnene i skolerne. Det var dog ikke Haralds opførsel i skolen, der fik en skoleinspektør til at bringe ham i forslag.¹⁹ Harald voksede op på Sct. Knudsvej i København sammen med to halvsøskende, som var 8 og 10 år yngre end Harald samt en mor og en stedfar, der var

¹⁵ Anne Løkke: 'Børneredderne', 103.

¹⁶ Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 9. RAV.

¹⁷ Samme sted.

¹⁸ de Coninck-Smith: 'Internaternes og skolens historie', 129 ff.

¹⁹ Kristelig Forening, stambogsblad nr. 2.

droschekusk. 12-årige Harald drillede sine mindre søskende, han var uartig over for moderen, og – som der står i stamprotokollen – han frygtede ikke faderen (altså stedfaderen), som ikke straffede ham. Men det, som tilsyneladende slog hovedet på sømmet hos skoleinspektøren og foreningen var, at Harald en aften brød ind i Circus Varieté efter lukketid, alarmerede personalet ved at tænde alle lamper og give sig til at blæse trompet. Fortrydelsen hos protokolføreren kommer ikke mindst til udtryk i den sidste sætning, for ”Politiet gjorde intet ud af sagen”.²⁰

Senere skal vi se, hvordan Harald reagerede på at blive fjernet fra hjemmet og anbragt langt fra det og Circus Varieté.

Politiet henvendte sig også af og til til foreningen. Det drejede sig om børn, der stod til en straf, men som efter en henvendelse til Justitsministeriet kunne undgå at komme i fængsel, hvis foreningen sørgede for at få barnet anbragt i pleje på landet. Det gjaldt helt konkret Peter fra Vejerslev på Mors, der efter at have stjålet flere gange, den 25. januar 1901 blev idømt 10 dages fængsel på sædvanlig fangekost. Forældrene havde allerede inden dommen faldt, afgivet forældremyndigheden til foreningen.²¹

Den sidste større gruppe af ”anmeldere” var forældrene selv. I maj 1901 henvendte en arbejdsmand med 9 børn sig til foreningen og fortalte om sin 15-årige datter, Valborg, at hun havde en vanskelig karakter, at hun var egenrådig og nu havde fået nogle dårlige veninder, som hun ”dyrkede” gadelivet med.²² I stambogen fik også forældrene en karakteristik med: de var alvorligt troende baptister, men de havde ikke gode evner som opdragere. Som vanlig kan vi ikke vide, hvorfra oplysningerne stammer – heller ikke om det var forældrene, der senere kom og fortalte, at Valborg kun i meget beskedent omfang strejfede om på gaderne.

Foreningens tillidsmænd vurderede ikke kun barnet, men også hjemmet og forældrenes opdragelsesevne. Foreningens vurdering af opdragelsesevne og hjemmets standard måtte i sagens natur hvile på kristne og forholdsvis konservative idealer, som en arbejderfamilie kunne have svært ved at leve op til.

PLEJEBØRNENES STRATEGIER OG TILPASNING

Undersøgelsen omfatter altså 40 børn. 40 forskellige individer med forskellige reaktioner og handlinger, men for overskuelighedens skyld har jeg inddelt de 33 af dem i 4 grupper, hver med nogle lighedstræk i forhold til deres handlemønstre, set over hele plejeforløbet. De fire grupper er: ’det forudsigelige mønster’, ’de løgnagtige skuespillere’, ’dydsmønstrene’ og ’eventyrerne og de forlystelsessyge’

Hvordan reagerede Harald, Valborg og de 38 andre børn på at blive anbragt i et gudfrygtigt hjem med det formål at redde dem fra synd og fortabelse og gerne også gøre dem til gode samfundsborgere? Hvilke strategier valgte de?

20 Samme sted.

21 Kristelig Forening, stambogsblad nr. 25.

22 Kristelig Forening, stambogsblad nr. 18.

Det forudsigelige mønster

Kristelig Forenings formål var at tilpasse børnene efter et borgerligt, kristent ideal. Derfor er dét, man kunne forvente af Kristelig Forenings stambog, et mønster, hvor de vanartede børn i begyndelsen mere eller mindre gentog deres forseelser, var ulydige, løgnagtige og tyvagtige ballademagere, men hvor de hurtigt eller langsomt forbedredes til gode børn (i foreningens optik): Sunde i krop og sjæl, lydige, sandfærdige, pålidelige i arbejdet og allerhelst gudfrygtige. Det ville være succeshistorien, og det ville for foreningen og omverdenen være beviset på, at Kristelig Forening virkelig frelste børnene og samfundet fra kriminalitet. Kun tre ud af de i alt 40 børn følger dette mønster, og for det ene barns vedkommende endda kun til dels.

At der kun er tre børn, som følger denne skabelon for succes, styrker stambogens troværdighed – for det viser, at dens funktion var at beskrive børnenes virkelige udvikling (om end ud fra den voksnes syn på barnet og med et kristent værdisæt).²³

De løgnagtige skuespillere

En del af børnene løj. Formentlig ubevidst i handling og måske mere bevidst i ord. Først spillede børnene med eller søgte at tilpasse sig så godt, de kunne: Disse ulydige, tyvagtige og vagabonderende unger fik i begyndelsen rigtig fine skudsmål af plejehjemmet. Men efter en tid dukkede der småforseelser op, hvoriblandt den hyppigste netop var, at de løj – altså nu med ord. Fem af børnene var ikke tidligere blevet beskyldt for at lyve, to havde før vist løgnagtighed, for en enkelt var der ingen oplysninger om baggrunden for anbringelsen. Gruppen tæller disse otte, tre piger og fem drenge.

En af dem var 13-årige Oda, den mellemste af tre søstre, som var døtre af en modelsnedker. Da Oda var 7 år, gik forældrene fra hinanden, og Oda og søstre boede nu hos moderen på Nørrebrogade i København. Det hedder i stambogen, at Oda gik for lud og koldt vand, at moderen ikke havde magt over hende og heller ikke tog sig meget af hende. Oda holdt sig væk fra hjemmet, kom meget sent hjem om aftenen og var uartig. Hun havde ikke været i skole i 1½ måned. I dette tilfælde var det pigens far, der i slutningen af oktober 1900 henvendte sig til foreningen for at få datteren fjernet fra hjemmet hos moderen.²⁴

En måned senere, den 28. november 1900, blev Oda anbragt hos savværksejer P. Chr. Seeberg i Børkop. Efter et år dér, lød det fra plejeforældrene: "Barnets Opførsel i alle Maader god. Hun tegner til at blive en flink og dygtig Pige." Men blot et halvt år senere havde tingene taget en helt anden retning, nu blev Oda karakteriseret med ordene løgnagtig, stridig og upålidelig. Adfærden blev karakteri-

²³ Et af børnene, Sofie, er nærmere beskrevet under afsnittet Gensidig påvirkning?

²⁴ Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 11. Alle citater i næste afsnit stammer fra samme stambogsblad.

seret som "gamle tilbøjeligheder", men det er spørgsmålet, om ikke snarere Oda simpelthen havde fået nok af det fremmede miljø og de fremmede krav og ikke orkede at spille med mere. Ca. 14 dage senere, i april 1902, flygtede hun fra plejehjemmet i Børkop lige syd for Vejle og dukkede op på den anden side af den dansk-tyske grænse, hos amtsforstander²⁵ Hoffmann i Sommersted. Det var dog tilsyneladende ikke sådan, at den lokale politimæssige myndighed fangede Oda som omstrejfende. I hvert fald fik hun lov at blive hos amtsforstanderen, sandsynligvis som pige i huset, måske helt frem til februar 1904, hvor én af Kristelig Forenings tillidsmænd, M. Lind, lakonisk bemærkede, at Oda nu var tilbage i København, og han mente, at hun var "ikke rar".

De otte børn i gruppen havde tilsyneladende lynhurtigt tilpasset sig omgivelser og normer og blev formentlig belønnet med ros og opmuntring. Der var dog ikke tale om nogen virkelig tilpasning, men om bevidst eller ubevidst forstillelse, som ikke kunne holde i længden. Løgneren kan betragtes som en måde, hvorpå børnene skærmede og bevarede sig selv fra en tilpasning, de ikke ønskede, ville eller magtede. Det betød samtidig, at en overførsel af normer og værdier fra plejeforældre til -børn i hvert fald til dels var dømt til at mislykkes.

Dydsmonstrene

I betragtning af det dårlige udgangspunkt, som børnene havde og i betragtning af det voldsomme miljøskifte, de ved anbringelsen i Jylland blev udsat for, kan man godt få den tanke, at dydsmonstrenes historier var for gode til at være sande, at de i virkeligheden bare var de løgnagtige skuespillere, version 2: Løgnere og skuespillere, der var så dygtige, at de ikke blev afsløret af plejeforældre og tilsynsførende.

Og for i hvert fald ét af børnene synes løgneren og skuespillet virkelig gennemført. 14-årige Alf kom i pleje hos en smed i Vejlbj by nær Fredericia, Anders Larsen. Her var Alf tilsyneladende ikke kun kommet "på rette hylde", i praksis som smedelærling, men også fået et par plejeforældre, der holdt af ham, og som han holdt af. Det gode, kærlige forhold holdt i tre år. Igen og igen kunne den tilsynsførende udtale sig rosende om Alf, undertiden også med andre kilder end plejeforældrene, f.eks. september 1902: "Alf Jensen er efter plejeforældrenes og andres Omdømme velblivende en god og flink Dreng, flittig til sit Arbejde og skikker sig i alle Maader godt."²⁶ Og sådan blev det ved, indtil tiden var inde til, at Alf skulle stå på egne ben som 18-årig. Plejeforældrene fandt en plads til ham som smedesvend inde i Fredericia. Kort tid efter begik Alf en hel række tyverier, der var så graverende, at Kristelig Forening ikke anså det for sandsynligt, at han undgik en forbedringshusdom.

25 En tysk amtsforstander svarede nogenlunde til en sognefoged, men med reference direkte til kredsen (amtmanden), altså uden en herredsfoged som mellemed.

26 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 12.

Desværre er det ikke i stambogen beskrevet, hvorfor Alf i første omgang blev anbragt i pleje, og vi ved altså ikke, om årsagen netop var tyverier. Vi kan kun konstatere, at hans kriminelle løbebane tog fart i det øjeblik, han flyttede væk fra plejeforældrene i en landsby nær Fredericia og ind til Fredericia by. Det tætte bånd, der syntes knyttet under opholdet hos Anders Larsen, havde ikke rodfæstet sig eller udviklet en barriere mod det moralsk forkerte i tyveri. Båndet var tilsyneladende ikke så stærkt, at Alf følte sig forhippet på ikke at skuffe sine plejeforældre, tværtimod – med stor risiko for overfortolkning – kunne det se ud, som om ”den ikke skulle have for lidt”, da han (endelig?) slap løs. I givet fald var det gode forhold og Alfs gode opførsel en yderst dygtigt bevaret og stor løgn. Og løgngen (og løgnens nødvendighed) havde ikke virket befordrende for Alfs muligheder for at blive en god samfundsborger i plejeforældrenes billede.

På samme måde kan reaktionen også være kommet hos andre af ”dydsmønstrene”, blot efter at de (helt) forsvandt ud af foreningens søgelys. Det skete som regel i 18 års alderen. Af de otte ”dydsmønstre” var de fire piger. Den ene af dem satte trumf på, kan man sige. Agnete var et af de ældste børn, som foreningen tog sig af. Som 16-årig kom hun i pleje (og i praksis: ulønnet tjeneste) hos gård-ejer Jensen, Stilbjerg i Filskov (mellem Give og Grindsted). Hidtil havde hun ikke haft held med sine tjenestepladser – eller de havde ikke haft held med hende. Hun var opsætsig, ulydig og upålidelig, blev for længe ude om aftenen og var i det hele taget ude på et skråplan.²⁷ Men da Kristelig Forening havde grebet ind og sendt hende ud til Johs. Jensen og hans kone, ændrede det billede sig. De havde et godt tag på pigen, der lige fra starten var under forandring til det bedre, og efter et års tid, næredes der store forhåbninger til hendes fremtid. Et halvt år senere, april 1903, kunne plejeforældrene ligefrem oplyse, at Agnete havde indmeldt sig i Kristelig Ungdomsforening – tilmed på eget initiativ. Om indmeldelsen i Kristelig Ungdomsforening nu også virkelig var at sætte trumf på løgn og spillet skuespil, må dog siges at være et åbent spørgsmål. Agnetes forældre fik et – ud fra Kristelig Forenings målestok – ganske godt skudsmål – de var ”rettænkende”, altså formentlig kristne, ”noget uudviklede”, men ”Datterens Opførsel vækker deres oprigtige Bedrøvelse”. Hjemmet var fattigt med mange børn, Agnete havde seks yngre søskende, men hjemmet nød almindelig agtelse. Hun kan med andre ord have haft en moralsk basis, der ikke var helt fremmed i forhold til det miljø, som hun blev omplantet i i Jylland. Tilsvarende var hendes opvækst i Nyhuse i udkan-ten af Hillerød, hvor faderen var smed, næppe helt så langt fra livet på en gård i det sydlige Midtjylland, som hvis hun var vokset op inde i København. Med andre ord – måske var Agnete ganske oprigtig, da hun lod sig ”rette”, blev føjelig og tilmed meldte sig ind i Kristelig Ungdomsforening. Agnete tilpassede sig – fordi det kunne lade sig gøre: Agnetes person kunne forenes med det miljø, hun blev anbragt i.

²⁷ Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 22.

Et andet "dydsmønster", som (også?) må opfattes som en ærlig "omvendt", eller måske snarere ærligt reddet, var Arthur Langer. Arthur havde en historie, der var noget ulig de andres. Han var i virkeligheden ikke blevet "opdaget" af Kristelig Forening, men af en af de kvindelige ansatte på Ry Børnehjem. Hun læste om 11-årige Arthur i avisen, en forsømt, mishandlet og forvildet dreng, der efter at have stjålet et par gange, nu stod til ris ved Århus Politi. Frk. Rasmussen rejste til Århus, bad for drengen og fik ham udleveret på den betingelse, at hun ville finde et godt hjem til ham. Frk. Rasmussen skrev til sin bror, T. Rasmussen, der sammen med sin kone drev et privat børnehjem, Brakker Børnehjem.²⁸ Arthur og hans mor og stedfar var kommet til Danmark fra Schlesien, de var fattige, men havde ingen ret til fattighjælp. Så hvem skulle betale for opholdet på Brakker Børnehjem? T. Rasmussen henvendte sig til Kristelig Forening, som overtog såvel forældremyndighed som betaling. Og den lille knægt fik det godt. Aldrig havde han da haft det så godt, sagde han selv efter nogle få dage. Arthur var næsten 12 år gammel, men forstander Rasmussen konstaterede, at han snarere var på størrelse med de 8-9 årige af hans andre drenge. Det lod Arthur sig dog tilsyneladende ikke gå på af. Rask, flink og flittig i skolen lød gentagne gange de rosende ord. Arthur blev konfirmeret i april 1902, og derefter fik han en tjenestepuds i nærheden af Brakker Børnehjem, og hans "Husbond er særdeles vel fornøjet med ham som en – efter hans Kræfter og Størrelse i alle Maader rask, tro paalidelig Dreng".²⁹ Han fik plads som malkerøgter og begyndte at tjene sine egne penge, og husbond ville gerne beholde ham. Det ville han også det følgende år, men da sagde Arthur nej. Nu ville han gerne være karl, have markarbejde "og følge et Par Heste", og så skaffede han sig en plads på Tarpminde til en løn på 185 kr. Det var i september 1905, og Arthur var lige blevet 18 år.

Arthur tilpassede sig uden besvær sit nye miljø og kunne bevare sin egen vilje og retning.

Eventyrerne og de forlystelsessyge

Fælles for eventyrerne og de forlystelsessyge var – ud over at de næsten alle var drenge – at de også alle havde en livsgnist, måske ligefrem en appetit på livet, som det ikke lykkedes at tøjle i plejehjemmet. Gruppen består af otte drenge og en enkelt pige. Pigen kunne også være blevet placeret under "de løgnagtige skuespillere." For Sofie brugte alle kneb for at komme ud at more sig.³⁰ Sofie var i øvrigt flygtet fra sit første plejehjem efter et halvt år, men det var ifølge tilsynsværgeren "for saa vidt med rette", for hun var blevet behandlet vel strengt i plejehjemmet.

28 Brakker Børnehjem var grundlagt af Sidsel Pedersen i 1882. Ejendommen var hendes barndomshjem. T. Rasmussen kom til som avlsbestyrer og blev gift med Sidsel. Ib Nordby: Sidsel Pedersen og Brakker Børnehjem. http://www.osterstarup.lokalarkiver.dk/sidsel_pedersen_og_brakker_boerne.htm, (20.07.2017).

29 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 11.

30 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 13.

Men, må vi konstatere, det var ikke den tilsynsførende, der var skredet til handling. Det var Sofie selv.

Det er også i denne relativt store gruppe af eventyrere, at vi finder Harald. Harald, der brød ind i Circus Varieté og blæste trompet. 12-årige Harald kom ud til gårdejer Lauritz Lund i nærheden af Vejle. Han var rask og fornøjet, men Kristelig Forenings tillidsmand var dog under sit besøg den 31. juli 1899 bekymret, i første omgang ikke på grund af Haralds opførsel, men fordi det forekom den tilsynsførende, at Lauritz Lund havde taget drengen til sig mere på grund af den nytte, som Harald kunne være ham i gårdens drift end som en "Velgerning mod Drengen". Ikke desto mindre forblev Harald hos Lund. Men måske blev der også herefter trukket lige rigelige veksler på drengens arbejdskraft. Harald viste nu "upålidelighed". Formentlig betød det, at han kom lidt let om ved arbejdet, når han kunne.

I efteråret 1900 begyndte Harald at gå til præst, og præsten havde ingen grund til klage. Harald var "ret opmærksom og nogenlunde forberedt". Tilsynsværgen anbefalede, at Harald kom i en anden plads efter konfirmationen til foråret, og helst under mindre forhold. Men Harald blev, hvor han var – efter mode-rens ønske.

Drengen er aldeles ikke håbløs, skrev pastor Olsen, tilsynsværgen den 15. maj 1901, "med Guds hjælp skal der komme noget godt ud af ham". Et halvt år senere konstaterede Olsen, at Harald brugte sin fritid på en stille og ordentlig måde. Men det så desværre ikke ud til, at han havde fået interesse for det åndelige, hvilket utvivlsomt ville sige det religiøse. Den 1. maj 1902 fik Harald ny plads hos gårdmand S. Knudsen i Ødsted, og hans løn steg til 100 kr. årligt. Han opførte sig helt godt, men var ved at blive træt af landarbejdet og fik i stedet læreplads hos rebslager Nielsen i Kærbølling, nær Bredsten vest for Vejle. De lidt halvhjertede skudsmål fortsatte her, men med et bedre indblik i, hvad der var med ham Harald: Han var "ustadig i Arbejdet, lader sig forstyrre af alt" Og: "skal undersøge alt hvorved han ofte ødelægger i Stedet for at gøre Gavn." Harald var såmænd stadig en nysgerrig og eksperimenterende dreng! Alligevel holdt rebslager Nielsen og hans kone af Harald, og et halvt år senere var også tilsynsværgen mere tilfreds, det gik "nu næsten helt godt, flink til Arbejdet, bruger sine Lommepenge ganske fornøftigt, vil gerne blive og Nielsen og Hustru vil gerne beholde ham."³¹

Nysgerrig og eksperimenterende var også Sofus Thomsen, men det kom heller ikke ham til gode i foreningens øjne.³² Sofus var søn af en forhenværende skipper i Kolding, som var blevet indlagt på et sindssygehospital, og blot 9 år gammel kom Sofus i pleje på Sjælland hos gårdejer Julius Jørgensen i Bregnerød pr. Esrom. Her gik det i første omgang fint. Plejeforældrene var tilfredse, eller de havde i hvert fald "intet at udsætte" på drengen. Læreren var tilfreds. Godt nok var Sofus ikke helt med fagligt, men han hang godt i. Alligevel blev tilfredsheden næppe ved, for

31 Alle citater: Kristelig Forening, stambogsblad nr. 2.

32 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 56.

Sofus kom på et tidspunkt på Ourø Optagelseshjem (oprettet af Kristelig Forening i 1900), og tillidsmand M. Lind bemærkede under et besøg: ”en mærkelig Fyr, vil være Opfinder.” Efter Ourø kom Sofus til en familie i Holbæk Amt. Her gik det bedre, men han glemte ikke sine fikse ideer. ”Han drømmer endnu om at blive en Edison,” skrev Lind, der tilsyneladende ikke var kommet sig over sin forundring. Men Sofus var ikke kun en drømmer. Her, lige før sin konfirmation, havde han bestemt sig for – eller fået lov til – at blive oplært i maskinfaget.

Nogen tilpasning har der nok været for både Sofus og Harald, men de holdt undervejs begge fast i deres nysgerrighed og opfindsomhed, da de blev anbragt i pleje.

Nysgerrighed og kreativitet var generelt ikke skattede dyder i Kristelig Forening og blandt Kristelig Forenings plejefamilier. Af de ni i gruppen kom en tredjedel, tre velbegavede og livslystne drenge på opdragelseshjem.³³ Fem, og altså herunder de nævnte tre, af samtlige 40 børn var i en kortere eller længere periode på en opdragelsesinstitution.³⁴ Eventyrerne var med andre ord overrepræsenterede blandt de børn, der i en periode var på opdragelseshjem.

GENSIDIG PÅVIRKNING?

Ligesom plejebørnene var plejeforældrene forskellige. Nogle gange lod de sig med et forholdsvis åbent sind påvirke af barnet. Andre gange var de overbeviste om, at de som voksne havde ret og var dermed mindre påvirkelige. Det sidste fik Sofie at mærke. Hun fulgte ”det forudsigelige mønster”: Først gik det kun langsomt fremad, men det endte til sidst godt. ”Godt” vel at mærke efter Kristelig Forenings målestok.

Knap 12-årige Sofie blev den 4. februar 1899 anbragt hos gårdejer Jørgensen i Egtved.³⁵ Hun kom fra et hjem i Kastrup, lidt nord for Vordingborg, med en døende mor og en fortrukken far, som bankede hende. Da moderen døde, blev Sofie midlertidigt anbragt på fattiggården, hvor hun opførte sig til bestyrerens fulde tilfredshed. Derhjemme havde hun derimod efter sigende været uartig. Hun var løgnagtig, var vanskelig at styre og rapsede i det små. Som sognepræsten noterede i sin henvendelse til Kristelig Forening, så ville Sofie snart gå til grunde, hvis hun ikke blev revet ud af de fortvivlede forhold.

Hos gårdejer Hans Jørgensen i Egtved var førstehåndsindtrykket godt; men allerede efter en måned konstateredes, at noget ”stygt, trodsigt og usandt” havde udviklet sig i pigen i det dårlige barndomshjem. Og nu begyndte kampen om Sofies sind. Det kom ikke altid til at gå stille for sig. I maj, efter tre måneder i pleje-

33 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 8, 55 og 56.

34 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 8: Bøggildgaard, 9: Himmelbjerggården, 14: Ourø optagelseshjem (oprettet i 1900 i Kristelig Forenings eget regi), nr. 55: Holsteinsminde, nr. 56: Ourø Optagelseshjem.

35 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 1. Alle citater om Sofie i det følgende: Samme sted.

hjemmet og to måneder efter Sofies 12-års fødselsdag, skrev hun i et brev til fru Lind, hustruen til en af tillidsmændene i Kristelig Forening: "Jeg har det saa godt herovre vi var ude at køre i Lørdags til Sølvbryllup. Jeg fik Gaver til min Fødselsdag og hver Søndag leger jeg med Smaapiger, der kommer her."³⁶ Kort tid efter kunne plejehjemmet meddele, at Sofies selvrådighed og trods var "brudt ved Kærlighedens Magt. Sandfærdighed skorter det derimod stadig paa." Bag det noget salvelsesfulde "kærlighedens magt" lå i det mindste det, at ægteparret Jørgensen i hvert fald et stykke af vejen synes at have (ønsket at) betragte Sofie som en del af familien – de lod hende ikke bare blive hjemme, når familien skulle til fint selskab. Og hun blev heller ikke gemt af vejen, når der kom søndagsgæster. Men man kommer til at tænke, om ikke også den sidste sætning i plejehjemmets udsagn støttes af Sofies brev, der forekommer indstuderet med et voksent ordvalg. Helt selv havde hun nok ikke skrevet brevet, for Sofie havde det svært med at læsning og formentlig derfor også med stavning. Nu påstod plejehjemmet, at hun generelt var langt tilbage i udvikling, som et 5-6 års barn, men ikke desto mindre var hun flittig i skolen. Det var i maj 1899.

Et år senere måtte Sofie flytte skole, fordi der var kommet klager fra både børn og forældre (årsagen er ikke oplyst). Fra den nye skole kom der gode vidnesbyrd. I plejehjemmet derimod var der stadig hyppige tilbagefald til trods og stædighed, "som kræver megen Taalmodighed og nogen Revselse". Det sidste har uden tvivl været en pæn omskrivning for bank eller noget, der lignede. Sognerådet i Egtved havde grebet ind og fundet ud af, at ægteparret Jørgensen slet ikke var godkendt som plejeforældre af kommunen. Frem for at godkende hr. og fru Jørgensen på efterbevilling, ville kommunen fjerne Sofie fra plejehjemmet. Kommunen anså tilsyneladende den revselse, som Sofie var blevet udsat for, for at ligge ud over den almindelige revselsesret. Men så erklærede ægteparret Jørgensen, at de ville give afkald på betalingen og beholde Sofie uden plejeløn. Dermed kunne kommunens tilsynspligt bortfalde,³⁷ og det accepterede kommunen, som heller ikke valgte at indgive politianmeldelse.

I april 1901 blev Sofie konfirmeret, lige fyldt 14 år, selv om hun stadig blev vurderet til ikke at være særlig moden af sin alder. Men det vigtigste var nået, før hun kunne sendes ud i verden: Det var lykkedes plejeforældrene at bryde hendes trods og retlede det vanskelige sind, som "stadig er hendes værste Fjende, som hun i øvrigt selv har Øje for og kæmper imod under Bøn til Gud," som pastor Kampmann afsluttende skrev om Sofies tid i Egtved. I februar 1904 havde Sofie fået plads på Fyn. Hun blev karakteriseret som "skikkelig".

Sofies historie var dermed utvivlsomt, set med Kristelig Forenings briller, en succeshistorie. Sofie var begyndt selv at bekæmpe sit vanskelige sind (trods og stædighed) – og det skete tilmed under bøn til Gud. Det sidste vidnesbyrd anty-

36 Brevet er gengivet i stambogen. Kristelig Forening, stambogsblad nr. 1.

37 Lov om tilsyn med plejebørn 1. marts 1895, § 6.

der, at hendes (og plejeforældrenes) kamp var lykkedes: Sofie var blevet knækket, en lydige og føjelige tjenestepige. I dag vil næppe nogen betragte Sofies opdragelse i samme lyse optik. Ganske vist var det i høj grad lykkedes plejeforældrene at overføre normer og værdier til Sofie, men det var gjort så eftertrykkeligt, at der ikke var levnet megen plads til Sofies egen, personlige transformering af værdierne. Set meget abstrakt stod hendes mikrobidrag til samfundsudviklingen i fare. Lidt mere jordbundet betragtet overlevede Sofies kampånd tilsyneladende ikke en barndom fyldt med bank, først fra faderens og siden fra plejeforældrenes side.

Også Valborg, som blev omtalt under børnenes baggrund, blev en "god pige" til sidst; men det skete primært efter en flytning til nye – og mere påvirkelige? – plejeforældre. Fra de to første plejefamilier lød der klager over trods og ulydighed, og ingen af dem ønskede at have Valborg boende. Så fandt den tilsynsførende plads til hende hos en tredje plejefamilie. Her var Valborg godt tilfreds. Og her opførte hun sig godt. Den tilsynsførende nævnte tingene i dén rækkefølge, og noterede desuden: "især Konen forstaar paa en heldig Maade at lede hendes Opdragelse i et godt Spor ved en kærlig Omsorg og Vejledning."³⁸

Også for Agnetes vedkommende (se under "Dydsmonstrene") hjalp det at blive flyttet til en ny plejefamilie; mens Sofie ("Eventyrerne") flygtede fra et plejehjem, hvor hun blev behandlet meget strengt. Plejefamilien blev ikke nødvendigvis påvirket heraf, men protokolføreren konstaterede da, at flugten var "for saa vidt med rette". Eventyreren Harald er nok den, der tydeligst påvirkede plejeforældrene – ved at få plejeforældrene til at rumme selv en nysgerrig ballademager som ham. Det må have været plejeforældrene, rebslager Nielsen og hans kone, der bl.a. fortalte den tilsynsførende, at Harald slog ting i stykker, fordi han skulle undersøge alt. Men de erklærede også, at de holdt af ham.

Som det anes af eventyreren Sofies historie, kunne børnenes indvirkning på foreningens tillidsmænd naturligt nok være tydeligere noteret i foreningens stambog end børnenes påvirkning af plejeforældrene: Carl var i første omgang blevet anbragt hos en gammel og svagelig mand, som ikke kunne deltage i arbejdet, men tog drengen med hårdhed. Carl var sløv og ligegyldig og nægtede undertiden at adlyde. Den tilsynsførende fik drengen flyttet hen til en husmand. Efter et lille år dér, gik det ualmindelig godt med Carl, og herefter følger en sætning, der er understreget: "Han bliver taget med Venlighed og Kærlighed men bestemt"³⁹. – Som var det noget, protokolføreren mente det værd at bemærke sig.

AFSLUTNING

Efter at have undersøgt hvilke strategier børnene valgte, og om plejeforældrene også lod sig påvirke af børnene, kan det være på sin plads at spørge: Hvornår virkede generationsoverførslen?

38 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 18.

39 Kristelig Forening, Stambogsblad nr. 29.

Den virkede tilsyneladende ikke, når miljøskiftet var for stort, og plejebarnet ikke fandt en plads til sig selv som person i plejefamilien og derfor måtte lyve og spille skuespil – evt. vældig dygtigt som ”dydsmønster”. Kun når plejeforældrene – som i et enkelt (ekstremt) tilfælde – bankede unoderne ud af barnet og ”brød dets trods”, virkede generationsoverførslen tilsyneladende. Men her var der så tale om en ensidig generationsoverførsel, hvor de voksnes erfaringer og normer blev overført næsten 1:1 til barnet, uden at barnet bidrog med noget – altså snarere en samfundsbevarende end en samfundsudviklende type generationsoverførsel.

Generationsoverførslen virkede fortrinsvis dér, hvor miljøskiftet ikke var stort, og/eller hvor plejeforældrene kunne rumme den person, som barnet var. Dermed fik barnet mulighed for dels at øge plejeforældrenes forståelse af barnet og dels at udvikle sin egen personlighed under ”vejledning” (frem for afstraffelse). Med barnet som repræsentant for ”det nye” kan denne type generationsoverførsel have bidraget til samfundsudviklingen.

Foruden omfanget af miljøskiftet og plejeforældrenes rummelighed synes børnenes valg af strategi også langt hen ad vejen kønsbestemte.

Protokolføreren afslørede ikke i sit ordvalg, at der var forskel i de mål, som piger og drenge blev vurderet efter, men derfor kan der selvfølgelig godt have været forskel i den måde, piger og drenge blev behandlet i plejehjemmene. Den mulige forskel fremgår bare ikke af protokollen. Tilsvarende synes derfor også den kønsbestemte reaktion reel: Pigerne løj og spillede skuespil for at overleve som individer – eller de lod sig for enkeltes vedkommende kue og rettede ind. Nogle af pigerne kom dog også helt enkelt overens med forholdene. Også blandt drengene var der nogle, der rettede ind og kom overens med forholdene, men gruppen af eventyrere tæller stort set kun drenge. De fandt – om end konfliktfyldte – veje til at leve deres drømme ud, om det så var at komme i maskinlære eller at stå til søs. Nogle af ballademagerne blev betragtet som samfundsfarlige frø og anbragt på opdragelsesanstalter. Det lykkedes ikke i plejehjemmet at komme eventyrlysten hos disse drenge til livs.

Kønsfordelingen er ikke overraskende. For alle børnene var fremtidsmulighederne set med nutidens øjne beskedne, men først og fremmest var de beskedne for pigerne, der havde en meget smal palet af erhvervs muligheder. Endvidere var mødet med de borgerlige dyder måske også mere intensivt for pigernes vedkommende, fordi deres arbejde i det mindste til dels foregik inden døre, under strammere rammer og nøjere opsyn. og hvor de borgerlige og kristelige dyder måske også slog mest igennem; mens drengene som regel udelukkende arbejdede i stald, mark og natur.

I alt 15 af de 40 børn udgik af foreningen med et afsluttende godt eller nogenlunde godt skudsmål. 9 børn blev derimod sendt ud i verden som 18-årige, uden at foreningens tillidsmænd var blevet tilfredse med dem. For en stor mellemgruppe er udsagnene flertydige. Det kan være, fordi der næsten ingen indførsler er i

protokollen, eller fordi indførslerne ikke lader sig tolke.⁴⁰ Små 40 pct. af børnene antog i et for foreningen nogenlunde acceptabelt omfang foreningens normer og værdier – og ville kunne føre dem videre.

Det er klart, at synet på børn i Kristelig Forening, som gennem det 20. århundrede har skiftet navn mange gange, men nu kalder sig Livsværk under mottoet ”Børn med vilje”, var under påvirkning af opdragere og pædagoger og mentalitetsændringer generelt i samfundet, men ved at nærstudere børnene selv og deres reaktioner, bliver billedet bredere: Børnene *kan* også selv have været en af flere faktorer i den langsomme udvikling, som mentalitetsændringer jo er.

Kristelig Forenings plejefamilier fik overført visse borgerlige og kristelige værdier og adfærdsmønstre til 15 børn. Denne overførsel bidrog grundlæggende til en konservativ, samfundsbevarende kraft. Også en dreng som Harald var at finde i denne gruppe, men samtidig var han en eventyrer, som tilsyneladende fik rykket grænserne hos sine plejeforældre, der holdt af ham trods hans eksperimenter. Således leverede Harald også et mikrobidrag til en dynamisk kraft i samfundet. Og leverede mon ikke alle 40 børn mikrobidrag i tilsyneladende forskellige retninger sammen med mange andre og mange efter dem til en langsom ændring i opfattelsen af børn som individer med egne tanker og meninger?

LITTERATURLISTE

Utrykte kilder

Rigsarkivet, København (RAK), Plejehjemsforeningen for Frederiksborg Amt. Stambog 1887-1907.

Rigsarkivet, Viborg (RAV), Plejehjemsforeningen for Viborg Amt. Biografier af plejebørn 1909.

Rigsarkivet, Viborg (RAV), Kristelig Forening til Vildfarende Børns Frelse, Vejle Amt (Kristelig Forening): Anbragte børn, fortegnelse 1899-1905.

Trykte kilder

de Coninck-Smith, Ning: Barndom i *Den store Danske*, Gyldendal, www.denstordanske.dk (16.7.2017).

de Coninck-Smith, Ning: 'Internaternes og skolens historie. Eller "den lille indespærring". Et bidrag til skulkeriets historie i Danmark fra 1875 til ca. 1914'. I Ning de Coninck-Smith: *Skolen, lærerne, eleverne og forældrene, 10 kapitler af den danske folkeskoles historie i det 19. og 20. århundrede*, Århus: Klim, 2002, 125-148.

Lovtidende 1895: Lov nr. 43 af 1. marts 1895 om Tilsyn med Plejebørn.

Løkke, Anne: 'Børnereddere. Den private filantropi og behandlingen af kriminelle og forsømte børn i Danmark omkring år 1900', (Dansk) *Historisk Tidsskrift*, 15. række, 6 (1991), 92-132.

Løkke, Anne: *Døden i barndommen. spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920*. København: Gyldendal, 1998.

Løkke, Anne: *Vildfarende børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*. Holte: SocPol, 1990.

40 Én rejser til Amerika, til en gift søster – med foreningens vidende – et halvt år tidligere var det gået dårligt i plejehjemmet. Han hører til i mellemgruppen af usikre. Men når en næsten enlig indførsel drejer sig om en anden drengs placering på Himmelbjerggården, tør man dog gætte på, at denne dreng kan slutte sig til de 9, som forening og plejefamilier ikke var blevet tilfredse med. Kristelig Forening, henholdsvis stambogsblad nr. 7 og 9.

- Nordby, Ib: 'Sidsel Pedersen og Brakker Børnehjem'. http://www.osterstarup.lokalarkiver.dk/sidsel_pedersen_og_brakker_boerne.htm, (20.7.2017)
- Rigsdagstidende*: Forhandlinger på Folketinget 1886/1887.
- Schrumpf, Ellen: *Barnarbeid – plikt eller privilegium? barnarbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850-1910*. Høyskole Forlaget. Norwegian Academic Press, 1997.
- Schrumpf, Ellen: 'En tredje vending i barndomshistorien? Fra struktur til kultur og materialitet', (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, 2012,2, 251-278.
- Schultz, Annette Østergaard: 'Englemagersker – myte eller realitet? Om plejebørns dødelighed 1840-1900 i Mariager', *Arbejderhistorie* 2015:2, 73-107.

ANNETTE ØSTERGAARD SCHULTZ
 ARKIVAR OG SENIORFORSKER
 RIGSARKIVET, VIBORG
 E-MAIL: AS@SA.DK

ABSTRACT (UK)

Harald with the trumpet.

Reciprocal influence between generations in 40 foster families around 1900

Annette Østergaard Schultz

Danish National Archives, Viborg, e-mail: as@sa.dk

With the democratization of historical research, which was speeded up from the 1970s and onwards, even the history of childhood obtained a position as a study object. As early as in 1970 the Norwegian historian Edvard Bull pointed out that one of the reasons why it was interesting to study the history of invisible groups was that the transfer of experiences from generation to generation played a significant role in the development of society. With 40 foster children and their foster families as a case, the transfer between generations is a central question in this article. But instead of only investigating the transfer as a one-way influence from the parental generation towards the children, the article conceives of/investigates the transfer as reciprocal. The foster children (10-16 years of age) are in focus: how did they react to their placement far from their original environment – and how did they act in their foster homes? Four typical patterns have been identified, and variations dependent on gender and on the character of the change of environment are demonstrated. While the article does not directly prove how the children influenced the foster parents and other adults, it shows that they most likely did – and thereby makes the children visible as human beings who helped shape history/historical changes/developments through their own micro contributions.